

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ЕФЕКТИВНІСТЬ РИНКІВ: МАКРО-, МІКРО- ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ВИМІРИ

3 квітня 2012 року у Тернопільському національному економічному університеті відбулося засідання "круглого столу", організоване кафедрою економічної теорії. Метою його проведення було обговорення широкого кола проблем, пов'язаних із розвитком сучасної економічної теорії, макроекономіки, мікроекономіки, а також – функціонуванням ринків під впливом глобалізаційних процесів.

З науковими повідомленнями та у дискусіях на засіданні "круглого столу" виступили: **В. В. Козюк**, д.е.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії, **Є. В. Савельєв**, д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки, **О. М. Сохацька**, д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту і маркетингу, **В. П. Мартинюк**, д.е.н., в.о. завідувача кафедри фінансово-економічної безпеки, **Р. Є. Зварич**, к.е.н., доцент кафедри міжнародної економіки, **М. І. Сарай**, **Р. М. Березюк**, **Л. А. Родіонова**, **Т. І. Вергелес**, **М. М. Фаріон**, **О. В. Длугопольський**, **О. Я. Лотиш**, **А. К. Пода**, **О. П. Шиманська**, доценти кафедри економічної теорії, **В. М. Хопчан**, доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій, **І. М. Карп**, **В. І. Пиц**, **П. М. Сем'янчук**, кандидати економічних наук, **Г. Ф. Хартоняк**, викладач кафедри економічної теорії та аспіранти – **І. М. Чирак**, **Ю. П. Івашук**, **Г. З. Чекаловська**.

Керівник "круглого столу" професор **В. В. Козюк**, відкриваючи засідання, привітав усіх учасників і запропонував їхній увазі змістовну доповідь з основних проблемних питань, які виникають у сфері ефективності ринків.

Доповідач наголосив на специфіці цієї тематики з огляду на неоднозначність фундаментальних положень сучасного "економічного мейнстріму", який насамперед засвідчує факт ефективності ринків. Було привернуто увагу до гетеродоксальних економічних вчень, які обґрунтовують можливість як ефективного, так і неефективного функціонування ринків. У ході доповіді проф. **В. В. Козюк** достеменно ґрунтовно відобразив еволюцію теоретичних поглядів на проблему ефективності функціонування ринків, звівши їх у певну систему.

Учасники круглого столу погодилися з тим, що канонічний погляд на проблему ефективності ринків насамперед асоціюється з комплексним підходом, який пов'язаний з ефективністю ринкової економіки загалом. За ринкових умов ефективність ринків сприймається як імпліцитний спосіб мислення, а не як функціональна теоретична схема. Природно, що закон Сея є одним з перших концептуальних осмислень того, що ринки демонструють ефективність, оскільки згідно з ним пропозиція знаходить відповідний попит, що пов'язується з гнучкістю цін.

Більш глибоке осмислення проблеми ефективності ринків пов'язане з так званою "вальрасівською рівновагою". Саме з виникненням вчення Л. Вальраса стає зрозуміло, що формується "економічний мейнстрім", який засвідчує, що правда в неявній формі, ефективність ринку. "Вільне ціноутворення", "досконала конкуренція", "цінові сигнали" – це ті базові елементи, які уможливають "вальрасівську рівновагу" і приводять до алокаційної ефективності економіки. З постановкою питання про алокаційну

ефективність остаточно завершується неокласичне розуміння ефективності ринків. Згодом австрійська школа, розвиваючись і в межах маржинальної революції, і в межах критики неокласичної теорії, продемонструвала доволі специфічний погляд на проблему ринкової ефективності. Майже усі представники австрійської школи, і особливо це відображено в працях Ф. Хайєка і Й. Шумпетера, наголошували на існуванні "проблеми асиметрії" в строковій структурі капіталу, яка призводить до того, що різні галузі економіки, особливо якщо вони пов'язані прямими виробничими зв'язками, можуть по-різному інтерпретувати цінові сигнали, а відтак економіка виявляє схильність до нагромадження певних диспропорцій, принципову роль у яких відіграють процентні ставки. Наступний аспект проблеми ефективного функціонування ринків пов'язаний з наявністю феномена "розсіяної інформації", яка, незважаючи на певні проблеми в генеруванні диспропорцій, дозволяє ринкам відстежувати тенденцію до рівноваги і формувати її в динамічній, а не в статичній перспективі. Концепція динамічної економіки та інноваційного розвитку остаточно була сформована Й. Шумпетером і була відображена в категоріях "креативної деструкції" та "інновацій", які утвердили дуалістичний погляд представників австрійської школи на проблему функціонування ринків. Ринки можуть бути і нерівноважними, й ефективними водночас, але не в статичній, а винятково в довгостроковій перспективі. Цим австрійська школа запропонувала альтернативне розуміння ефективності ринків в економічній теорії.

Зміна парадигми в розумінні ефективності ринків відбулася з появою теорій Дж. М. Кейнса, М. Калецького, а також кембриджських досліджень, які стосувались проблеми неефективності ринків праці або ж формування мікроекономічних засад дослідження монополії і олігополії. Трактатування неефективності ринків у кейнсіанській традиції значно звузилося, перемістившись із концептуального розуміння проблеми на питання функціонування ринку праці.

Подальші парадигмальні зміни щодо розуміння ефективності ринків доцільно пов'язувати з виникненням "теорії трансакційних витрат" та обґрунтуванням нею ефективності ринків за межами їх алокаційної функції. Завдяки появі цієї концепції вдалося інтегрувати неокласичний та інституціональний підходи у трактуванні ефективності ринків.

Наступний парадигмальний злам у розумінні ефективності ринків відбувся під впливом поширення "інституціональної теорії", а також приєднання до нового інституціоналізму "біхевіористичної теорії", яка чітко продемонструвала не меншу важливість поведінкових аспектів у рішеннях економічних агентів поряд з володінням інформацією. Сприйняття і засвоєння інформації, а також її інтерпретація як потрібної чи не потрібної суттєво розширює сучасне розуміння того, що в концепції ефективних ринків можуть бути певні суперечності.

Вагомим внеском у розуміння ефективності ринків відзначилась "теорія галузевих ринків", незважаючи на те, що ця теорія не акцентувала увагу на власне проблемі ефективних ринків "у чистому вигляді", однак продемонструвала можливість ефективного функціонування галузі у випадку, якщо ця галузь, або ринкова структура цієї галузі, суттєво відхиляється від моделі досконалої конкуренції.

З виникненням "теорії раціональних очікувань" сформувалася окрема функціональна теорія "гіпотези ефективних ринків", під якою розуміють інформаційну ефективність, яка з огляду на специфіку або етимологію свого виникнення пов'язана з фінансовими ринками або у ширшому розумінні – з ринками активів. Інша функціональна концепція – "теорія асиметрії інформації" – демонструє, на відміну від "гіпотези ефективних ринків",

протилежні результати і показує, що через свою специфіку ринки не можуть бути ефективними, оскільки наявність природних бар'єрів щодо обізнаності і спроможності розпізнавати ризики суттєво відхилятиме раціональну поведінку економічного агента від рівноважної ситуації. Найбільш критичне осмислення проблеми ефективності ринків відбулося в новій інституціональній теорії, яка довела, що ринки можуть демонструвати потужну схильність до неефективності, що водночас не завжди означає різке погіршення загальної економічної ситуації. Факт спотворення інститутів не означає миттєвого припинення економічного зростання, в результаті чого неефективні інститути можуть функціонувати невизначено довго. Важливою теоретичною схемою серед функціональних теорій ефективності ринків є "теорія пошуку", аналітична структура якої підтверджує готовність раціональних економічних агентів робити додаткові витрати, які пов'язані з ухваленням ефективного або правильного рішення, завдяки чому забезпечується тягіння ринків до певної ефективності. Ринковий підхід, який базується на імпліцитному розумінні ефективності ринків, поширився і на позаекономічні сфери людської взаємодії, що чітко продемонстровано в "теорії суспільного вибору", а також у межах "концепції економічного імперіалізму".

Незважаючи на це, є нерозв'язані сучасні теоретичні проблеми, які стосуються ефективності ринків і того, як їх розуміє економічна теорія. Насамперед є розбіжність між макро- та мікроефективністю або неефективністю ринків. Зустрічаються ситуації, за яких інституціонально спотворені ринки, або мікроекономічно неефективні, не створюють репресивних бар'єрів щодо економічного зростання. Або ж достатньо раціонально функціонуючі з мікроекономічної і інституціональної точки зору, ринки не тяжітимуть до позитивного макроекономічного результату (в результаті дії непередбачуваних чинників). Достатньо важливою концептуальною проблемою, яка до певної міри виходить за межі категорії "ефективних ринків", але водночас безпосередньо з нею пов'язана, є раціональність економічного агента. Сукупність раціональних економічних агентів мала би призводити до ефективно функціонуючого ринку. Однак зустрічаються протилежні результати, про що переконливо доводять представники "поведінкової економіки". Водночас "поведінкова економіка", незважаючи на те, що її представники відзначені Нобелівською премією, не продемонструвала чіткої теоретичної альтернативи концепції раціональності і зазвичай сприймається представниками ортодоксального мейнстріму, як, власне, не теорія, а сукупність фактів, які відносно узагальнюються у певному контексті.

Однією із актуальних теоретичних проблем є модель ціноутворення, яка впливає на характер алокації ресурсів. Є різні моделі організації торгів, які передбачають різні процедури ціноутворення, причому акт купівлі-продажу не відображає раціональної основи, на підставі якої виникає певна модель ціноутворення. Цілком ймовірно, що альтернативна специфікація моделі ціноутворення могла би призводити до доволі альтернативних результатів, що мало би потужні алокаційні наслідки. З ефективністю ринків у розрізі моделей ціноутворення тісно пов'язана "теорія оптимальних запасів". Для концептуальної економічної теорії оптимальні запаси якраз і відображають проблему того, що насправді відображають ціни. Якщо ціни відображають повний контент довгострокової інформації про обмеженість ресурсів, то економічний агент завжди повинен проводити певну оптимізаційну процедуру щодо аналізу зміни перспективних цін і оцінки його витрат на складання і підтримання запасів. В економічній теорії інститутів чинником впливу на ефективність ринків традиційно визначена дія "інституційних пасток", яка сьогодні набуває нового розуміння. Економіка може

зростати або підтримувати свою життєздатність навіть тоді, коли певний інститут поведінки або взаємної координації економічних агентів є відверто неефективний.

Окрім цього, на ефективність функціонування ринків впливає взаємозв'язок між нееластичністю попиту і пропозиції, браком конкуренції та екстерналізацією трансакційних витрат. У широкому конкурентному середовищі система, яка генерує значні трансакційні витрати, є неефективною. Проблема, яка пов'язана з трансакційними витратами, чітко демонструє те, наскільки регуляторний тягар в економіці не може бути нівельований через механізми конкуренції, якщо він однаково стосується усіх гравців ринку і якщо немає якогось зовнішнього чинника конкурентного тиску на нього.

Аспірант **Ю. П. Івашук** зауважив, що неефективність функціонування ринкової системи має тісний взаємозв'язок з проявами корупції. Доповідач обґрунтував передумови її виникнення (тенденцію до монополізації ринків, інформаційну асиметрію ринку, нерівномірність у розподілі доходів, недолік мотивації до ефективного та раціонального провадження справ у державній управлінській або виробничій структурі, обмежені можливості контролю за державним апаратом управління), привівши як аргументи дослідження Б. Хастеда, Дж. Вільямсона, Е. Кісера, Х. Тонга, С. Ченга та інших науковців. Загалом, на думку **Ю. П. Івашука**, корупцію доцільно розглядати як "суспільне антиблаго", яке в результаті корупційних дій, які завдають шкоди усім членам суспільства, зумовлює негативні зовнішні ефекти. Останні належать як до невдач ринку, так і держави. Водночас вони не є симетричними, оскільки перебувають на різних щаблях економічного регулювання. Корупційні дії неможливо нейтралізувати лише ринковими методами. Важливо визначити ті інститути, які можуть боротись із проблемою корупції найефективніше і зацікавлені в позитивному результаті боротьби якнайбільше. Вони не обов'язково мають бути державними.

До дискусії долучився к.е.н., доц. кафедри міжнародної економіки **Р. Є. Зварич**, наголосивши на тому, що корупція є паразитуючим чинником не лише вітчизняної, а й світової економіки. Боротьба з цим явищем має відбуватись на інституціональному рівні, причому за участю некорумпованих інституцій. Тенденція до монополізації ринків, яка беззаперечно є передумовою виникнення корупції, призводить до поширення лобізму як скоординованої практики обстоювання інтересів чи чинення тиску на органи законодавчої влади фінансово-промисловими групами на користь прийняття того чи іншого рішення. Він передбачає діяльність зацікавлених осіб, яка сприяє ухваленню органами влади певних рішень з використанням формальних і неформальних відносин в органах влади. Передусім йдеться про захист інтересів не якоїсь окремої компанії, а цілої галузі. Тому лобізм асоціюється з корупцією і нелегальними методами впливу на прийняття рішень урядовими структурами. З цього приводу проф. **В. В. Козюк** зауважив на складності у проведенні межі між "приватизацією політики" і корупційними діями. З одного боку, корупція характеризує "провал" ринку і держави, а з іншого – вона є втіленням ринку і проявом його активності. Сфера корупції демонструє ознаки певного ринку і відображає тенденцію ринків до рівноваги. Зокрема, наявність сектору економіки з надзвичайно великим потенційним рівнем прибутковості зумовить певний корупційний тиск, або виникнення інституціонального бар'єру на шляху розвитку цього бізнесу, що знизить рівень його прибутковості. Однак цей рівень прибутковості далі "мігруватиме" у сферу тих інститутів, які встановлюють регуляторний бар'єр, і тим самим останні наблизатимуть рівень прибутковості цього сектора до середнього загалом в економіці. Зважаючи на наявність інституціональних спотворень, професор **В. В. Козюк** визначив корупцію як "алокаційний фільтр", який уможливорює досягнення

такого рівня прибутковості (відправної його точки), за якого одні сектори економіки успішно розвиваються, а розвиток інших зазнає гальмівного впливу.

Дискусію продовжила професор **О. М. Сохацька**, зауваживши, що проблема ефективності ринків і боротьби з корупцією дійсно знаходиться насамперед у інституціональній площині. Окрім цього, вагоме значення у функціонуванні ринків, зокрема біржового, строкових ринків, ринків ф'ючерсних і опціонних контрактів, має інформаційна ефективність. Потік інформації, який стрімко зростає, зумовлює необхідність теоретичного переосмислення проблеми ефективності ринків на мікроекономічному рівні, зокрема в аспекті нового тлумачення фундаментальних засад теорії поведінки споживача. Під впливом віртуального інформаційного середовища сучасний споживач стає надзвичайно обізнаним щодо цін, номенклатури, якості товарів і послуг тощо. Під час пошуку спільників за інтересами чи вподобаннями в осередку споживачів відбувається так звана "колабораційна", або "клубна фільтрація", що не може не сприйматися як науковцями, так і практикуючим бізнесом. Насправді споживач "фільтрує" інформацію про економічне благо через соціальні мережі, які забезпечили йому можливість швидкого придбання товару за посередництвом комп'ютеризованої мережі збуту. Спілкування на Internet-форумах дає змогу прийняти рішення стосовно купівлі товару, яке у жодному разі не влаштовує виробника. У цьому контексті величина трансакційних витрат не лише не прямує до нуля, а зростає у геометричній прогресії. З огляду на вищевикладене вкрай важливо використовувати базові теорії в освітньому процесі порівнювати з тими реаліями, які відбуваються у сучасній "новій" економіці.

Доцент **О. В. Длугопольський**, долучившись до обговорення, наголосив на тому, що сьогодні відбувається процес формування "суспільства взаємної підзвітності", прикладом чого є створення в мережі Інтернет сайтів об'єднань громадян за інтересами, таких як "РосЯма", "УкрЯма", "РосПіл" та ін. Зокрема, проект "РосПіл" об'єднав юристів, які відстежували випадки проведення сумнівних державних закупівель, в результаті чого 60% звернень у федеральну й антимонопольну службу Росії активістами цього проекту, підтвердили незаконність витрачання коштів. За рік існування інтернет-проекту "РосПіл" держбюджет Росії поповнився на 40 млрд. рублів.

Дискусію продовжив професор **Є. В. Савельєв**, який зазначив, що проблеми в межах тематики круглого столу мають багатоаспектний характер. Перший аспект проблемності запропонованої для обговорення теми відображається у пошуку відповіді на традиційне питання: "Чи ринок дійсно ефективний, чи він – неефективний?" У загальнотеоретичному плані ефективність ринку як великого надбання людської цивілізації не викликає сумнівів. А неефективність ринку, вочевидь, пов'язана з інституційними проблемами, насамперед з організацією суспільства, яке може негативно впливати на функціонування ринку. Тому неефективність ринку варто розглядати з точки зору незбалансованості інституційних структур та важелів впливу на нього. В цьому контексті важливою видається проблема формування певного економічного порядку, дотримання якого може забезпечити дійсно ефективне функціонування ринку, як в середині країни, так і у світовому масштабі. Безліч економічних проблем сьогодні виходить за межі окремої країни, загострюючи значимість наддержавних форм управління. На думку **Є. В. Савельєва**, у теоретичному сенсі необхідно виражено трактувати термін "невдачі ринку", оскільки в ньому акумулюється широкий діапазон суб'єктивності.

Професор **В. В. Козюк**, дискутуючи з приводу впливу новітніх інформаційних технологій на ефективність ринків, зауважив, що використання мережі Інтернет у

практиці ведення бізнесу призвело до неоднозначних результатів. Очікувалось, що прискорення обміну інформацією дасть змогу швидше приймати ефективні рішення, що посилять і продуктивність, і конкуренцію, і, врешті, ефективність економіки загалом. Однак доступність інформації змінила природну структуру обміну нею – її експоненціальне зростання зумовило значні витрати, пов'язані з відокремленням головного ("сигналу") від другорядного ("шуму"). Мережева економіка суттєво змінила процеси "інформаційного метаболізму", які безпосередньо впливають на поведінку учасників ринку. Якщо раніше суб'єкт домінував над моделлю комунікації, то сьогодні, навпаки, модель комунікації впливає на характер поведінки економічного агента. У цьому контексті процес "клубності", процес об'єднання осіб за інтересами відображає певний спосіб пристосування до явища "інформаційного метаболізму". Це безпосередньо впливає на ефективність ринків, оскільки спільнота, яка обмінюється інформацією, може стати тригером або буму на будь-якому споживчому ринку, або ж забезпечити відвертий бойкот товару, незважаючи на його об'єктивні властивості. Перевага ринку як цивілізаційного надбання незалежно від характеру "інформаційного метаболізму" полягає у створенні можливостей пристосування до змін у сфері економіки. Завдяки ринку бізнес може передбачити модель пристосування до змін, а споживач – усвідомити зміни в процесах комунікації, що в кінцевому результаті забезпечить просування ринку на шляху до певної ефективності. Однак за цих умов не виключається можливість потенційної фонові нестабільності, за якої одні товари переоцінюватимуться щодо інших. Загалом ринок позиціонує себе як гнучкий і адаптивний, а також демонструє свою ефективність, зокрема у довгостроковій перспективі.

Сучасні вітчизняні ринки, на думку керівника круглого столу, є до певної міри спотвореними через наявність певних інституціональних викривлень. Декларування з боку урядовців необхідності забезпечення захисту національного товаровиробника лише примножує і відтворює інституціональні спотворення. Проблема інформаційної "нової" економіки полягає в тому, що її відносна ефективність відновлює відносну ефективність "старої" економіки, в результаті чого радикальних змін у структурі відносних цін слід очікувати надто довго. Відкритість економіки зовнішній конкуренції є тим чинником, який спричиняє конкурентний тиск на вітчизняну економіку, що, безумовно, важливо в аспекті уникнення інституціональних спотворень та ефективного функціонування ринків як на мікро-, так і на макрорівні.

Підсумовуючи роботу круглого столу, професор **В. В. Козюк** наголосив, що запропонована для дискусії тема відображає доволі широке коло фундаментальних економічних проблем, дослідження яких має важливе теоретичне і практичне значення, а також вимагає поєднання зусиль науковців для створення нової парадигми економічної науки, яка б адекватно відображала реальні процеси сучасної ринкової економіки.

Учасники круглого столу загалом підтримали такі висновки і пропозиції:

– дослідження проблем ефективного функціонування ринків передбачає необхідність врахування розбіжностей між макро- і мікроефективністю та макро- і мікронеєфективністю ринків: неефективність ринків на мікрорівні не завжди створюватиме перешкоди на шляху до економічного зростання, оскільки і раціонально функціонуючі (з мікроекономічної та інституціональної точок зору) ринки не завжди демонструватимуть тенденцію до досягнення позитивного макроекономічного результату;

– неефективність функціонування ринкової системи перебуває у тісному взаємозв'язку з проявами корупції, передумовами виникнення якої є тенденції до

монополізації ринків, інформаційна асиметрія, нерівномірність у розподілі доходів, брак мотивації до суспільно-ефективної поведінки у приватному та публічному секторах, обмеження можливостей громадського контролю за окремими посадовцями. Сфера корупції демонструє ознаки "своєрідного" ринку і відображає тенденцію ринків до досягнення рівноваги;

– стрімке зростання одиниць інформації зумовлює необхідність теоретичного переосмислення проблем ефективності ринків на мікроекономічному рівні, зокрема в аспекті нового тлумачення фундаментальних засад теорії поведінки споживача, поширення поведінкової економіки і становлення мережевого суспільства;

– позитивний вплив на функціонування ринків забезпечує процес формування "суспільства взаємної підзвітності". В Україні його нормативною основою є ст. 40 Конституції України. Окрім цього, виникнення спеціалізованих центрів моніторингу поведінки публічних інституцій і державних посадовців та швидкість поширення інформації через систему соціальних мереж розглядається як потужний засіб протидії корупції з боку громадянського суспільства;

– наявність певних інституційних спотворень призводить до "деформації" вітчизняних ринків, що негативно відображається на ефективності їх функціонування. Відкритість конкурентному тиску та мінімізація бар'єрів на шляху прояву гнучкості ринків є кращою альтернативою системам суб'єктивно вмотивованого секторного захисту національних виробників, оскільки заохочує інноваційність та креативність, посилюючи алокаційну ефективність ринку загалом.

Матеріал підготували:

Віктор Козюк

д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії,
(Тернопільський національний економічний університет)

Оксана Шиманська

к. е. н., доцент кафедри економічної теорії,
(Тернопільський національний економічний університет)